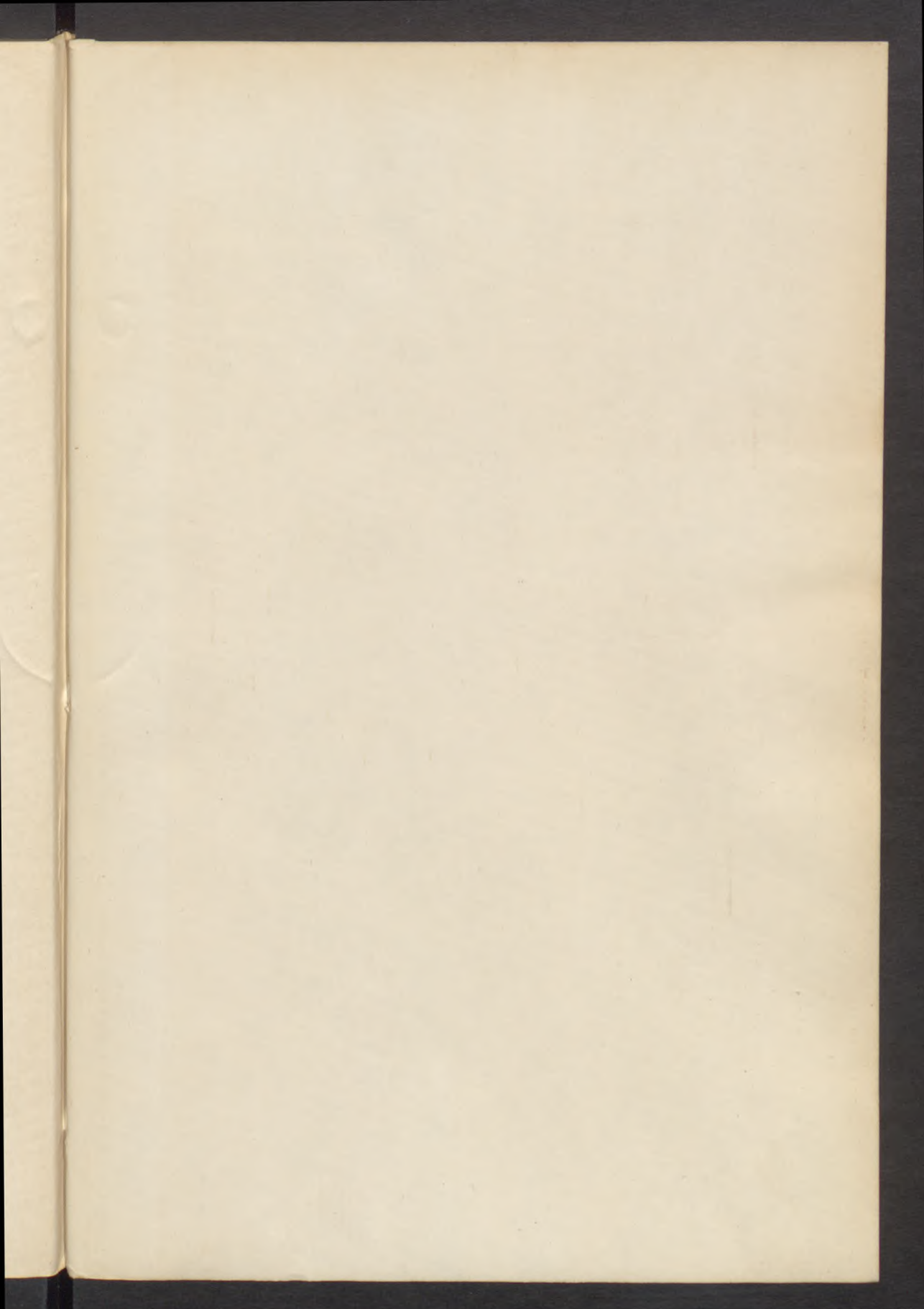
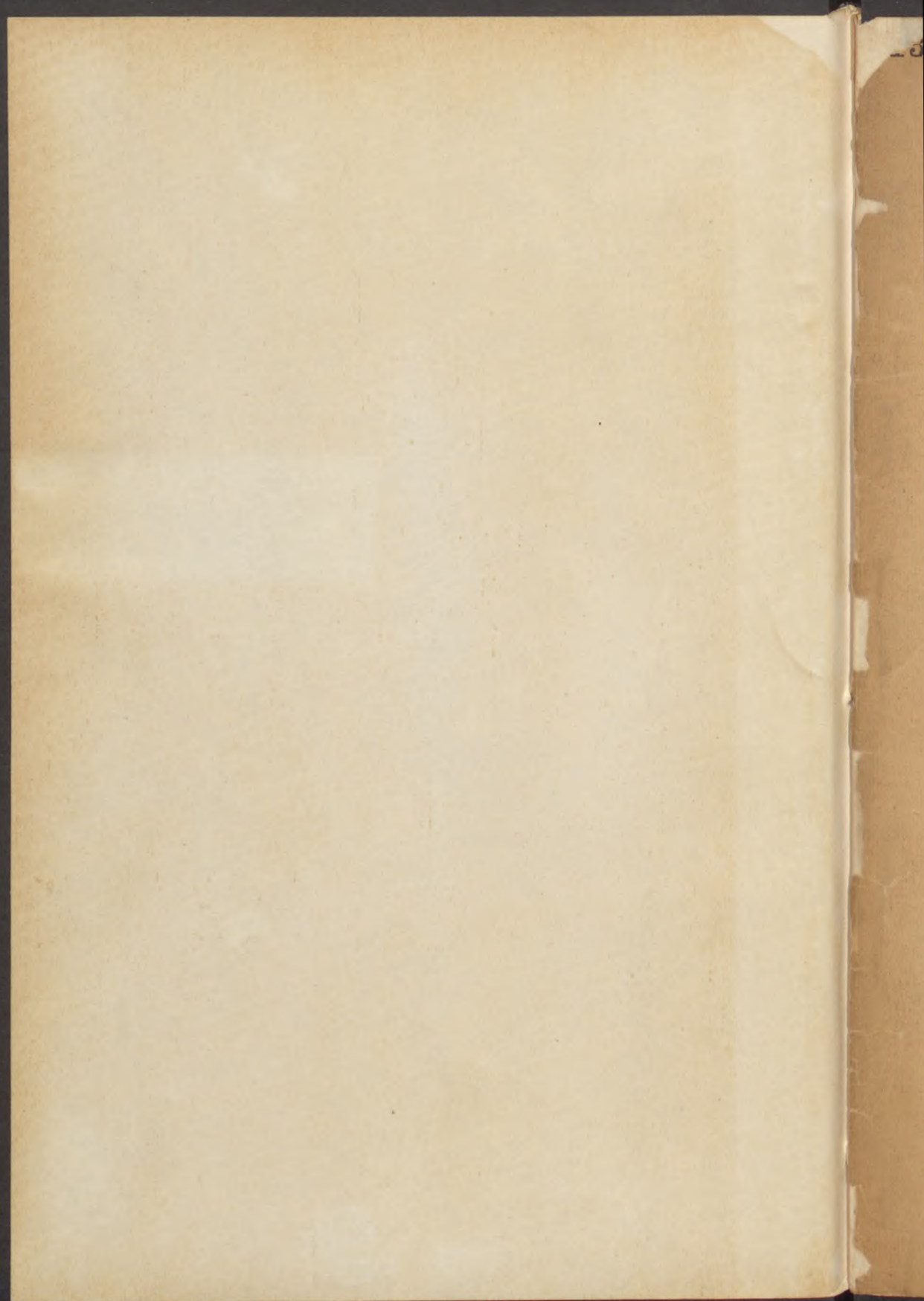

13.873/
62

3873

Vasi Székely könyv 62[!]
13.873/82

Regösdalaink rejtélye

III.

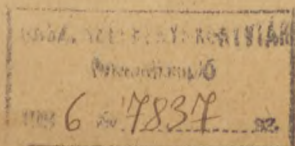
Tanórok. Steinamanger.

Írta: Kallós Zsigmond dr.

SZOMBATHELY, 1936.
MARTINEUM KÖNYVNYOMDA RT. NYOMASA.

13.873/62

Regösdalaink rejtélye. III.

Tanórok. Steinamanger.

írta: KALLÓS ZSIGMOND DR.

Kosztolányi Dezsőnek.

A regölésről szóló fejtegetéseimhez szükséges ősvallási ismereteket részben az ómagyar telepedésű helyek neveiből merítettem. E helynevekből itt, és az ezután következő „*Gyulavég! Faluvég!*” című fejezetben be fogok mutatni egy-két csoportot, melyekhez viszont maguk a regösénekek vagy az azokhoz nyújtott magyarázataim útján juthatunk.

A helynévkutatás aránylag új tudományág, melynek fontosságát nálunk is kezdik felismerni. Azt azonban még nem igen tudták, hogy a magyar őstelepedések helynévadásában fontos szerepet játszott az ősvallás. Ha elvétele sikerült is némely helynevünket, vagy akár egyik-másik csoportjukat megfejteni, — a rendszeres kutatás az ősvallás tekintetbe vétele nélkül meg sem indulhat. Mindezeket futólag már érintettem egy előadásomról adott rövid beszámolóban (Nyelvőr 63: 51). Itt még hozzáteszem, hogy a vallásnak ilyen szerepét külföldi helynevek kutatói már régebben felismerték; a kereszténység hatása pedig későbbi helyneveinkre még a nem nyelvész olvasó előtt sem újság. Hogy ősvallási eredetű telepedéseink neveit eddig nem is keresték, annak nem csekély mértékben abban rejlik az oka, hogy Kandra Kabos kivételével (ki nagyjában helyes úton járt, mikor a rokon népek mai hitével való összehasonlítást tűzte ki legfontosabb irányelvül), a kutatók ősvallásul nagyobbára a *mai magyar néphitet* állították oda. De Kandra eredményei sem eléggé közvetlenek; hiszen a rokon népek vallásának tüzetesebb felderítése és még Munkácsi B. utazásainak bővebb eredményei is csak jóval Kandra munkájának megjelenése után lettek ismertekké. De azóta is aránylag csak kevés történt a rendszeresebb és behatóbb összehasonlítás terén; annyira, hogy még csak 14 évvel ezelőtt is a „hiperkritikus” Király György arra a különös állításra ragadtathatta magát (A m. öskölt. 52): „A sámánizmus nem volt a honfoglaláskorabeli magyarok vallása”, továbbá: „még kevésbé igazolható az, hogy a mai regösének bármiféle nyomát megőrizte volna a pogánykori magyar varázsénekeknek”.

Mindezt a helynévkutatásban eddig elért eredmények

aránylagos gyér voltának mentségére hozom fel. Egy példa jobban meg fogja világítani a helyzetet. A bucsui miszterium egy teljesen elhomályosult értelmű pontjának rekonstrukciójához szükségünk volt ez ősvallási, sámán jelentésű kifejezésre: *csaba*. A regösénekekről már említettem, hogy a magyar *Csaba-mondával* egy ágról szakadtak, hogy tehát ez is az Erdélybe szökött pogányság történetét tartalmazza. Nos hát a *Csaba-mondának* immár közel száz éves kutatása közben senkinek sem jutott eszébe eléggé felfigyelni a *Csaba-féle* igen számos helynévre; vagy arra gondolni, hogy amíg ezek a helynevek és a hasonló alakú köznevek megfejtve nincsenek, a monda értelme fel nem tárulhat előttünk. Mentségül felhozható az, hogy a mondával a nyelvészek közül aránylag kevesen foglalkoztak, és hogy a helynevek fontosságának kérdése akkor még nem állott annyira előtérben.

Hasonló példa kínálkozik a majd tárgyalandó *Gyula-féle* helynevekkel kapcsolatban. Meglehetősen nagy számuk miatt nem áltathatjuk magunkat avval, hogy *valamennyi* személynévi eredetű; igen sokról már eleve feltehetjük, hogy a „gyula” köznév rejlik bennük; és valóban már a Révai lex. is tudja „gyulá”-ról, hogy épp úgy tulajdonnévvé vált, mint pl. a Király, Herceg, Kenéz stb. „Számos család viselte, s eredeti vagy összetett alakjában ma is 22 magyar helység viseli e nevet.” Arra nézve azonban nem tájékoztat, hogy valamennyit személynévi eredetűnek gondolja-e?

Tisztába kell majd jönnünk avval, lehetett-e *gyula* vallási természetű méltóság-név, vagy nem?¹ *Gyula* mint méltóság neve Konstantin görög császárnál említettik (g y l a s főbíró) és Ibn Rosztehnél (d s i l a-fejedelem). A *Gyula-féle* helynevek aránylagos nagy száma még mindig csekély ahhoz, hogy magukban is kellőszámú változatokat szolgáltatásnak a köznév minőségének, illetőleg vallási vonatkozásainak biztos megállapításához. Sokkal szerencsésebben állunk e téren a fenti *Csaba-féle* helynevek tekintetében. Mivel a *csaba* szó a regösénekekről szóló fejtegetéseknél is igen bő szerephez jutott, e fejezeteken belül voltaképpen joggal foglalkozhatnánk ezekkel a helynevekkel is. Ez azonban oly tág terület, hogy külön tárgyalást igényel. A *Gyula-féle* helyneveknek és a megfelelő közneveknek a regösénekből indulható fejtegetése az ének sásdi szövegének végső soraihoz fog fűződni:

Falu végén vagyon *egy kis gunyhó,*
Abban nevelődik csodafiu szarvas,
Csodafiu szarvasnak ezer ága-boga,
Ezer ágabogának ezer misegyertya.
Haj regő rajta!
Gyula-vég! Falu-vég!
Haj regő rajta!

E szakasznak „*kis gunyhó*“ és „*nevelődik*“ kitételei már nyújtottak fontos adalékot a csodafiúszarvas-motívum megfejtéséhez (V. Sz. II: 240, 17. j.). Itt: a *Falu*-végen, a falu közvetlen szomszédságában kerestük a „sebes“ vagy „keletkező folyóvíz“, illetőleg „halastó állás“ mellett körülkerített *kerek pázsitot*, mely ősvallási helyneveinkben végzett topográfiai vizsgálataim szerint a magyar szertartáshelyeknek szokott elhelyezkedése volt, amiben nem különböztek a mai pogány rokonságnak ilyen szenthelyeitől, ahogy azt a bemutatott votják áldozóhely is bizonyította (V. Sz. II. 237, Miska-forrás). Ha tehát a sásdi ének a régi hagyomány alapján a *Faluvéget Gyulavégnek* dalolja, annak igen nyomós, az ősvallási telepedés tekintetében fontos okának kell lennie.

De lehet, hogy az előző fejtegetések és a votják példa még nem győztek meg mindenkit arról, hogy a regöséneknek mondott *kerek pázsit*-motívuma, a *Faluvég, kis kunyhó*, a keletkező sebes *folyóvíz* stb. csakugyan magyar áldozóhelyekre vonatkoznak. E célból tehát még felvonultatom a Dunántúlról és Erdélyből ismert (és a régi nyelvben sem idegen) *tanorok*-féle szókat és a hozzájuk fűződő *kaput*.² Kérem a szíves olvasót, figyelje meg előbb a *jelentéseket*, az ősvallási eredetű szónak érdekes etimológiájával alább fogok foglalkozni. A szó magyarázatára már történt kísérlet. Sőt erre ellenvetés is kevés akadt. Simonyi (Nyr. 30: 249) a horvát *trnik* „tüskebokor“-hoz veti, Asbóth pedig (F. U. F. Thomsen K. XII: 56) ugyancsak szláv szót lát benne: *travnik* (horvátul „gyepeshely“). Erre Melich (M. Ny. 8: 432) ezt jegyzi meg: „Legfigyelemreméltóbb Asbóth cikkében, hogy ő a magyar *Tanorok* szláv „travnik“-ból való származását első sorban az azonos jelentések alapján tartja helyesnek“. Melich ritkítása azt mutatja, hogy ő az *alaki* egyeztetés dolgában még oszthatná Asbóth esetleges aggályait; a *jelentésekre* nézve pedig részletesen nem nyilatkozik. De aki az alábbi felsorolást figyelmesen elolvassa, a Dunán túl és Erdélyben olyan feltűnően egyező értelmezéseket és *főleg* olyanokat fog felfedezni, amelyek a szláv szóban nem lehettek meg, és maguktól sem kerülhettek az állítólag szlávból átvett magyar jelentésekbe. Simonyi (Nyr. 41: 427) észreveszi, hogy Asbóth itt „olyan szót fogott, mely valamennyi szláv nyelvben megvan, csak éppen a bolgárban nem“, holott ő „szláv szavainkat mindig legelső sorban a bolgárból akarja származtatni“, és idézi ehhez magát Asbóthot is: „Auch den südslavischen Sprachen, das Bg. *ausgenommen*, ist das Wort *in ganz ähnlicher* Bedeutung geläufig.“

¹ A szó török eredetéről l. legutóbb M. Ny. XXX. 267; Melich J. és Moravcsik Gy.

² Legújabbán a Kiskúnságból is merültek fel hozzájuk adatok (Tálasai I. Népünk és Nyelvünk VII: 240).

Ez utóbbi szavak viszont mutatják, hogy a szláv nyelvekben még csak véletlenül sem akad a szónak olyan jelentése, mely az értelemnek magyar ősvallási vonatkozású jegyeit valahogy is megmagyarázhatná vagy megközelítené. E rendkívül pontosan körülírt jegyek közül egyelőre kiemelem ezeket: *kert*, „*bekerített jó fütermő rét a faluszélen*“ (Király P.); „*bekerített füzes, liget, berek*“ (Székelyf.); „*erdőbeli körülkerített hely*“ (Udv. m. és Rábaköz). Tanor, Tanár 1. „*szöllő v. tilosrét kerítése vagy gyepűje*“, de különösen 2. „*szöllő vagy tilos rét kerítésén vagy gyepűjén levő kapu*.“ Ez utóbbi körülírásból tehát kitetszik, hogy a „tanor“-on nemcsak a *kerítést*, hanem magát a kaput is értették, sőt az egész ősvallási fogalomban (ezt mutatják a *kapu* összetételei is), a „*kapu*“ igen fontos jegy volt; vagyis hogy mind e jegyek: *faluszél, kert, kerítéses kapu, vagy az azt pótló „gyepű“-kerítés, tilos rét*“, *mezőre nyíló út, amely kapuval van elzárva*“, „*sík helyen, leginkább a falu mellett fekvő és rendszeren élőfákkal körülvett vagy másképp bekerített darab föld*“... (de lehet bekerítetlen is), „*füzes*“, *liget, berek*“ stb. stb., távol esnek a szláv szónak „*gyepes hely*“ jelentésétől, melyben éppen csak a *trava*: 'fű' jut érvényre. Mind a fent felsorolt jegyek, illetőleg jelentések: *kapu, kert, kerítés, út, tilosrét, erdő, füzes, liget, sőt a tilalmat jelentő deszkadarab cövekje stb. különben is annyira eltérők, hogy a vallási értelmezés nélkül egymás mellett, egy szó keretében nem is volnának elképzelhetők. Viszont, ha csak a fent már említett votják áldozóhely képét szemléljük is, az első pillantásra valamennyit együtt találjuk benne. De a kép nélkül is, a regösének értelmezéséből már bírunk annyi ősvallási tájékozottsággal, hogy bennük a magyar áldozatok helyének fontos ismérveire bukkanjunk és hogy alább az alaki taglalásnál ráismerhessünk arra a töre, melyről azt mondtam (V. Sz. II: 240), hogy „jelentette a vallási gyakorlatot minden vonatkozásban.“*

Ez az az „*or*“ tő, mely továbbképzésében: „*oros*“ (*orvos*), „*samán*“ jelentéssel ott lappang a doxmatik töredékben (vö. V. Sz. II: 241: vadlövő vadad), és ebben a motívumban is: nem vagyunk mi „*rablók*“ (miről máskor), de melynek párjáról „*ór*“ 'tolvaj, rabló', mint az *oros*-ból történt újabb elvonásról ugyanott már szintén szó esett. Ez a tő a *tanorok* összetételben *utótagként* szerepel, a régiségben, és különösen az ősvallási eredetű helynevekben rendkívül gyakori *k* kicsinyítő képzővel bővítve (plur: „*tanorkok*“ Nyr 30: 249). De pusztán és röviden is találjuk: *tanor, tanor-kapu*, sőt eredeti „*tanor-kapu*“ alakjában is (vö. még *tanorok*), viszont a *tanár* és *tan-árok* formák csak igen késői népetimológiák. (Ez utóbbi az idevont *gyep* és *gyepű* értelmek „*árok*“-ja miatt kb. „*határ*“-*árok*, „*sánc*“-*árok*; „*gyepű*“-*árok*hányás szinonimikus jelentéssel.) Erről mondja Simonyi

(Nyr. 30: 249), hogy a *tanórok*, *tanorok* szónak eredetileg semmi köze az *árok* szóhoz³; viszont téved az értelmezésben: „tüske-sövény” és ez a tévedés viszi a fenti etimológiához is (horv. *trnik* ’tüskebokor’).

E fontos adatok bővebb szótári tanulságaihoz utalok a M. Tájszótárra. Néhány részletet azonban még ki kell emelnem. Ha a M. T. Sz.-ben *tanórok*, *tanorok* (tanárok) 8. alatt azt olvassuk: *bekerített füzes, liget, berek* és 9. a. „*erdőbeli körülkerített hely*”, az azt jelenti, hogy a *faluvégi* (sík) áldozóhelyeken kívül másokat szentelt ligetekben, berkekben, erdőkben kell keresnünk, de hogy ezek is a szentelt célnak megfelelően „tilosak” voltak és kellően körül voltak (és vannak is még) kerítve”. Sőt akad hely „bekerítetlen” is,

Kis keremet (áldozóliget) kerítéssel és kapuval (Čurajeva: Ufa, Birska). — Tsheremissisches „Keremet” (Opferwäldchen) mit Umfriedung u. Tor. — Photo Uno Holmberg.

melyről a hagyomány még tudja, hogy szentelt volt, sőt „tilos” vagy legalább, hogy gyeppel volt kerítve. A jelentések tanúsága szerint azonban voltak szentelt helyek (az egyes atyafiságok vagy akár családok külön használatára) a falun belül is. Simonyi fenti tévedése abban állott, hogy az egyik jelentésnek: *tanórok*: „alacsony sövény vagy deszka-kerítés”, a többi rovására különös jelentőséget tulajdonított (pedig a vázolt körben ez is csak olyan „körülkerítése” az áldozati helynek, mint a többi); Asbothé pedig abban, hogy hasonló túlzással leginkább csak a szó 10. jelentésére ügyelt „finom rét, gyöp, fű”. Ez az értelem a jelzett helyeknek eredeti „áldozati szentély” jellegéből folyik, mert mint a votják képen és a regösénekekből is látjuk, vízmosta helye-

³ Kriza is tiltakozik erdélyi adatának „tanárok” alakú közlése ellen (Nyr 30: 41).

ken, eredő forrásoknál, halastavak mellett terültek el, és a nép nyelvében emlegetett finomabb fű (Király P. „legjobb minőségű széna”), a hely termékenységéből magyarázódik. Viszont s ezt már hangsúlyoztam (V. Sz. II: 237), vizsgálataim szerint a *falu maga* volt eleinte lehetőleg úgy megválasztva, hogy a szenthely, a *tanórok* összefolyó patakjaival, vagy forrásaival, éppen a telepedés végébe, a faluvégbe esék. Innen a *tanorok-kapu*-hoz szóló jelentés (Udv., Háromszék, Csik, Király P.); „faluvégi” kapu, vetéskapu”; és *tanórok* (Brassó, Hétfalu: Horger): „mezőre nyíló út, amely *kapuval* van elzárva”. Ott, ahol falu vagy városrész nevében találjuk a szót: *tanor-kapu* (Sepsi Szt. György; így is: *tanorok kapuja* Nyr. 4: 480), vagy *tanárok*: „uccaköz”, (Somogy m.: K. Dombó, Darány, N. Dobsza, Istvándi: Nyr. 25: 526), minden bizonnyal az ily nevű faluvégi dűlő felé való terjeszkedésről van szó, a somogyi falvakban pedig („uccaköz”) esetleg az atyafiságok *külön* utcájának *külön* szentélyéről.

Mind e tájszók úgy Erdélyben, mint Dunántúl eredetileg csakis ezeknek az ősvallási elnevezésű helyeknek voltak topográfiai megjelölései, és részben ma is azok; csak később terjedt ki az analógia esetleg más, egészen hasonló helyzetű pontokra és fogalmakra is.

Az „élőfa kerítés”-hez még egyszer utalok a votják áldozóhelynek *alsó részére*, a bekerítetlenséghez pedig Holmberg több helyére (Die Rel. der. Tscher. 99. Opferwäldchen und Haine): „néha mezei szentélyül csak egy szántatlan hely szolgál a réten, a *falu határában* „Grenzmark”; „*Tschaki* faluban a szentély *bekerítetlen* hely egy nyírfaligetben.” Így sokszor.⁴ Munkácsinál olvassuk (V. N. Gy. 0438): „A tőlem megfigyelt felső-lozvai (vogul) áldozás alkalmával az áldozó tér a ház mögött egy erdei tisztáson állott, melynek havát *kőralakban* eltávolították s a maradékot símára letaposták. A tér közepén két embernyi magasságú villás rúd volt, mintegy két méter távolságban egymástól leszúrva s egy keresztrúd volt rájuk fektetve... A régibb időkben általánosan jelen voltak az áldozó tereken a *bálványok* is, illetve az áldozó terek a *bálványligetekben*, a bálványtartó dúcok közelében állottak.” Alább hallani fogunk a *tanorok* közelében elhelyezett magyar bálványról is.⁵

⁴ Holmbergnek ez a fejezete rendkívül tanulságos a később tárgyalandó magyar törzsi és nemzetiségi áldozóhelyekre vonatkozólag is. A *tanárokhöz* l. még Paasonen: Beitr. zur Kenntnis der Rel. der Tscheremissen (Kel. Sz. II: 198): „Als Festplatz dient in Tschuraeva ein ungepflüggt gelassener Ackerpflück unmittelbar am Rande des Dorfes.”

⁵ Barna F. (Ősvallásunk kisebb isteni lényei: 36) a mordva „keremetekekről” azt mondja, hogy nem voltak egyebek, mint „erdők-ligetek és kertekben források mellett elkerített tisztások” és Kandra hozzászól (Myth 262): „Saját régiségeinkkel ez állítást az okirati „Kerteskö” hozza összhangzatba, mely igazolni látszik, hogy követelmény csupán az volt, hogy

E bálvány közelében és a bekerített, *kapuval* elkülönített szent helyre az áldozó ünnepeken is csak a hivatottak mehetnek a rokon pogányságnál; a nők, a serdülők bizonytalannal a magyaroknál is inkább csak kívül foglalhattak helyet. A belül elhelyezett értékek, áldozati és fogadalmi tárgyak őrzése külön tisztség; a népnyelvi szónak *tilos* jegye a szentély megközelíthetlenségére vonatkozik. *Kapu* itt úgy látszik csak egy volt, míg a votják áldozó helyeken (h. jelz.) két bejárás van feltüntetve, melyekhez hasonló jelez a MTSz. *tanor* 2. alatti „szöllő” vagy *tilos* rét kerítésén vagy gyepűjén levő „kapu” és a külön címszók is.⁶

Külön kell szólnom a MTSz. e furcsa címszaváról: „*tanórok-leves*” ’kőménymagos leves’ (Marosszék, Király P.). A magyar ősvallás 11. ik századi viszonyainak ismerete nélkül ki tudja ezt megérteni? Mi köze lehet a *kőménymagos levesnek* akár a MTSz. nyújtotta első jelentéshez *tanórok* 1. „falu közelében levő árkolás vagy gyepű (a marhák ellen; Balaton mellett. Tsz.), akár a többi kilenchez, melyeket már nagyjában bemutatam, vagy pedig Asbóth feltevéséhez: *travnik* „gyepes hely”? A 11-ik sz. pogány-keresztény kultúrharca, melynek a nyugati székelység szökése Dunántúlról, a regösök hazalátogatása, a regösének keletkezése és a Csabamonda csak egy-egy csekélyke mozzanata, — itthon a törvénynyújtotta hatalmi eszközökkel, felkelésekkel és titkos fondorlatokkal folyt, jóval több mint félszázadon keresztül; — és mindezekről már szoltam is — de a leggyilkosabb fegyver a győztes félnek kíméletet nem ismerő maró gúnnya volt, mellyel ezek, a már említett szánakozás mellett is (vö. V. Sz. II: 133), a nyomorba jutott sámánokat, multjukra még mindig büszke családjaikat, nőiket, környezetüket és híveiket ostromozták, valamint evvel együtt mindazt, ami akár közeli, akár távolabbi vonatkozásban állott az ősi vallással. Mélyen sajnálom most is, hogy ennek a kornak eddig teljesen ismeretlenül maradt e körülményeit csak nagyjában vázolhatom. Amíg a részletek feltárására alkalmam nyílik, az olvasónak be kell érnie avval, hogy az említett féktelen gúny első sorban a *tanórok-on* belül történetekre; az áldozásra, illetőleg az áldozati lakomák milyenségére vonatkozott számtalan érdekesnél-érdekesebb kifejezéssel. Az áldozati lakomá-

a hely kerített legyen, szó sem lévén épületről, mely őket annyi istenségtől zárta volna el”. Följebb (261) kíváncsian kérdi: A dolog azon fordul meg, hogyan hívták őseink a bekerített áldozó helyeket? „*Kertes kuv*” vajjon nem annyi-e, mint „kerítéses kő”? Mi már tudjuk, hogy hívták: *tanórok*; alább pedig megegyezően látni fogjuk, hogy ennek a jelentésére igenis éppen „*kerítéseskő*”, sőt azt is, hogy „*tanórok*” már a honfoglalás után keletkezett pogány kifejezés a régebben általános „*kőor*” vagy *kereskő* (= *oroskő*) pótlására (vö. Öskü Veszpr. m. *Örskü 1465: Ewscw).

⁶ Holmberg (id. h. 102) a cseremiszi áldozóhelyeken három (sőt helyenként több) kaput is említ.

kat — nők ki lévén zárva — a samán környezete, férfiségédei készítették elő, főzték, sütötték a résztvevőknek hevenyén magukkal hozott kellékeivel, gyűjtött (és talán hűtlenül kezelt) pénzeiből; később pedig valószínűleg úgy is, hogy a tömeg a lakomákon jelen kívánt lenni, de vagyonát a hitelüket vesztett szellemekre áldozni már vonakodott. Az így készült ételek, ahogy a résztvevő ünneplőknek magukkal hozott edényeibe a helyszínén, vagy az otthon maradtak elé kerültek, teljes kudarc-számba mentek, mert a nyugaton finnyásabbá vált ízlés számára élvezhetetlenek voltak, és méltán kiérdemelték a távolmaradottak gúnyos kacagását. Ilyen gúnyolt áldozati étel volt „a köménymagos“, üres, ízetlen és erőtlen „tanórok-leves“ is.⁷

Különös a honfoglalást követő két magyar századnak viszonya egymáshoz. A Csaba-mondáról szóló tanulmányom arról fogja tájékoztatni a kíváncsi olvasót, hogy a népnek, régi pogányságához szító és a krónikákban józanabbnak: *pars sanior*-nak feltüntetett része a keresztény magyart jóformán idegennek tekinti; viszont a népnek keresztény nagy zöme is az említettem hatalmi eszközök birtokában, az ostobának, „Csábá“-nak bélyegzett pogány tömegeket (bár maga is csak sokára vetkezik ki ősi szokásaiból, és a segítséget és szánalmas részvétet sem tagadja meg a kitaszítottaktól, a bámulatot a távol dicső őseiktől) voltaképpen a nép testén kívül állóknak, vagy legalább is terhes örökségnek, heréknek minősíti. Ez az erjedési folyamat azonban nem Szent Istvánnal kezdődik, hanem már egy századdal korábban, mikor a más hitű és erkölcsű idegent az ideérkező magyarság gyanútlanul körébe fogadta, nőiket családtagként becézte, és velük együtt a kereszténység csíráit is felvette, magába olvasztotta. Ennek a folyamatnak egy tünetét a „Jelbeszéd nyomai a magyar X-ik századból“ című értekezésemben mutattam be (Nyr 64. és 65. évf.).

⁷ A szó etymológiájára és különösen az előtag „tan“ eredetére alább visszatérek. **Tanórok**-félék (a MTSz-on kívül) Nyr 30:249 (Győr m. Szemere): „a szőlőhegy körül levő **tanórkokat** ki kell takarítani (mély árok az eső és hó összegyűjtésére)“; Nyr 33:585 (Udv. m. Bethlenfalva): **tanórok**. — HNévT 1899: **Tanórok**, pusztá (Maros Torda m. Mező-Madarashoz; a Ny Sz. adatai: „**Tanórok**“ pascuum, septum, septum pascuarium PPB; ein Ort zum weiden oder zum füttern, Adámi, Házának alatta vagyon ma is nagy szénacsinaló **tanórokja** (rövid o), az juhait azon ur abban tartotta (Mon. Irók XI. 417).

A R. Lex. a következőkkel gazdagítja a sort: Kiskomárom, Zala m: **Tanaroki** dűlő; — a **Tanórok-kert** elnevezés 1732-ben Fogaras m.-ben is járt; — „Nagy Mihályon (Zempl. m.) **tanarok**-nak nevezték a XIV. sz.-ban a kertet“. — Ez utóbbi, Erdélyen és Dunántúlon kívüli adatot legújabbán Tálasi J. régi kiskúnsági adatokkal bővítette (l. a 2. sz. jegyzet N. és Ny VII:240). — Az Okl. Sz. adatai (**taranok**, **tarmok**, **tarnok**,

Az oros-okon és *gyulákon* keresztül a szellemekhez visz az út, illetőleg „kövekhez”. Az előző közlésben a regösének hajgató motívumával kapcsolatban (kebelébe ejtse: kő-elébe) már érintettem a „köveket” és a vallási életben való fontosságukat. Ezek a magyar pogányságnak ép olyan bálványozott, becézve öltöztetett, java falatokkal körülhízelgett, tisztelt, de rettegett, néha bizony meg is fenytett istenei voltak, mint más keleti népeknek, vagy akár a régibb zsidóknak hájjal körülkent istenképei.⁸ A szellemek mindegyikének talán megvolt a maga egyénisége szerint köznevekből kölcsönzött nevük, de ha azt kérdezzük, mi volt a neve a bálványnak, mely a szemlélő, vagy az áldozó előtt a szellemet megjelenítette vagy az imádat tárgyát általánosította, akkor arra ez a rövid felelet: *kő*. A lapp istenképek (V. Sz. II: 244) is igazolják, hogy ezeknél a *Köveknél samán*-hitű eleinknek külön isteneik nem voltak, és istentiszteleik helyhez, röghöz lévén kötve, a felállított bálvány per excellentiam *Isten* volt számukra. Ezt annyi helynévvel lehet majd igazolni, amennyi csak kell, és bár eddig egyet sem ismerünk még e kövek közül, és természetesen az egyház

tarolnok, taronak, taronok, tormok, torolnok, toronok) nagyobbára helynevek, és jórészt elírások. Feltűnő, hogy ezek között is akadnak Ung és Zemplén-megyeiek.

Asbóth éppen kizárólag ezekre az oklevéli elírásokra, és Cz. F. hiányos értelmezésére támaszkodik, a M T Sz.-nak öt feszélyező pontos adatait pedig botránkozva elveti (a 10-iknek kivételével l. f.): „die beinahe verwirrende mannigfaltigkeit des dialektwörterbuches, das nicht weniger als 10 bedeutungsgruppen aufstellte”. (FUF. XII: 45, 1912; Thomsen Fchr.) Ime egy tanulságos példája a *hangtanórok* eljárásának. Sajnos a boldog emlékü, érdemes tudósnak példáját legutóbb Szilády Z. is követte (Debr. Sz. 1934, VIII: 263). A magyar néprajznak ez a nagyképzetséggű kutatója (maga is gyűjtő), céljához képest, mely a *tanórok*-ban más kifejezésekkel együtt (lésza, borona, rez, láz) a szláv faépítkezés nyomait látja, különösen Erdélyben, — a M. T. Sz. tanórok adatai közül csak a 6-ikat fogadja el, a többi meghatározást, melyek körül legérdemesebb gyűjtőink fáradoztak (mint Kriza I., Kassai I., Király P., Kiss M., Csaplár B., Nagy L., Horger A., Györffy Iván, Séra Kálmán, Kiss Albert stb.), nem tartja „szerencsések”-nek. Nem éppen lehetetlen, hogy a 6-ik jelentésre nézve tárgyi szempontból igaza is van, vagyis, hogy a *vetés*-, *puszta*-ill. *mezőkapu* tárgyilag valóban szláv (mely esetben a m. pogány tanórok véletlenül fedte volna a fogalmat); de a többi jelentésnek (l. f.: ’bekerítettlen’, ’füzes’, ’liget’, ’berek’, ’uccaköz’, ’út’, ’élőfa’, ’falusi kert’ stb) nincsen köze a faépítkezéshez, és nem „félrevezető”, hanem a szó alakjával együtt a magyar ősvallásnak legbecsesebb emlékei, melyekért a lelkiismeretes, neves gyűjtőknek a lehető legnagyobb hálával tartozunk.

⁸ Vö. Domján János dr. Mózes: A pápai ref. theol. ak. k. 11: 69. — A regösénekben is megvan még az ilyen fajta becéző imádásnak némi nyoma: „Bár a mi asztalunk szent oltár volna, rajta lévő ruhácska misedmondó ruha volna”, vagy amikor az „abban legelésző csordásfiú szarvakájáról” beszél, ugyancsak kicsinyítve említi a csodafiút, Vadlövő vadadban is kimutattam ilyen képzőt: *orvosfiad*.

szorgalmasan irtotta is őket, mégis remélem, hogy idővel néhány felszínre fog kerülni közülük. Így ha például azt olvassuk Pesti Frigyes kéziratosa helynévgyűjteményében (1864) a Veszprém megyei Padragon: „Az erdő és mező közt levő árokparton (értsd tanórok) van egy csuda nagyságból álló kőszikla; a földből öt öl távolságra áll ki, csakis töve van bent, nevezetik *kis-kő*-nek; kelet felé innen van egy forrás, mely *Mocsolya kút*-nak van nevezve“, akkor a fogytékosan megadott topográfiai leírás mellett is, könnyen ráismerünk a becézve *kis kő*-nek nevezett „csuda nagyságból álló sziklában“ egy pogány magyar istenségre.

A honfoglaló magyarok között lakó, régibb telepedésű idegenek, kiknek kereszténysége ugyan már elég szilárd alapokon nyugodott, ezt a kőimádást eleinte még sem tekintették félvállról, hiszen akárhányszor tanúi voltak érthetetlen csudáknak, földfeletti hatalmak beavatkozásának az ember sorsába. És valóban már mindjárt az első években Theotmár salzburgi érsek leveléből IX. János pápához (900 nyarán) kitűnik, hogy a német és morva püspökök kölcsönösen vádolják a keresztény híveket, hogy „Ungarorum non modicam multitudinem ad se sumpserunt et more eorum capita suorum pseudo-christianorum penitus detonderunt“... Ha talán keresztény szertartásaikból nem engedtek is, sőt nők igyekeznek a velük házasságra lépett magyarokat mingyárt az első években téríteni (l. az *imád* és *imádkozik* szók eredetét a *Jelbeszéd* stb. c. idézett értekezésében Nyr 65: 19), némi ingadozás eleinte az új pogány hit felé kikerülhetetlen volt, különösen míg maguk is nem láthattak jobban a dolgok mélyére. Így a „Követ“ a német őslakosság tiszteletteljesen *Gott*-tal (Göd), a „köveket“ *Götter*-rel adta vissza a helynevekben, de mikor *kő* helyett pontos fordítással „*Stein*“-t mondtak is, ebből sem hiányzottak az illő tiszteletnek, sőt a félelemnek jelei, úgy hogy csakhamar a magyar pogányság ősvallási vonatkozással az egész országban a „Köveknek“ kijáró imádat csorbulása nélkül vette át az autochthon (bajor) németektől a *staen* szót, melynek nyílt diphtongusából: (*ae*) nyílt *e*, az egész szóból: *isten* lett, hol az *i* az idegen szó könnyebb kiejtése kedvéért került előre (mint iskola, istálló, istrángban). Hasonló kapcsolatú óbajor szó nem került az ómagyarba, így az átvételt nem a hangtani analógia, hanem csak tárgyi érvek igazolhatják.⁹ Minden népnél a megfelelő po-

⁹ A pann. bajor *štaen*, plur. *štaen*, *štēn*, *staena* (Schmeller Bayr. Wb.) orrhangja a magyarba a plur.-ban ejtett *n*-nel került. A palóc nyelvjárásban nem hangtani okokból hangzik a szó ma is így: *sten*, *stenyit*, *steen* (hosszan Nyr 6: 466, 7: 35 M. T. Sz.). *Isten* perzsa etimológiáját régebben az *ármány* szónak feltételezett perzsa eredete (Ahriman) tette népszerűvé, amelynek „ördög“ jelentése a magyar őshitet dualisztikus természetűnek láttatta. Az *ördög* jelentése a magyarban keresztény eredetű (l. V. Sz. II: 140). Mióta az *ármány* szóról kiderült, hogy egy közép-

gány kifejezés került a keresztény teminológiába az egyisten-fogalom nevévé, a héberben *többses* alak: *élim*. Így mikor a keresztény térítők e magasztos fogalom számára megfelelő magyar szót kerestek, éppen azért, mert ez pótolta ország-szerte a régebbi „*Követ*” (még ha ez utóbbi, tárgyi jelentésén kívül helyenként bírt is még „isten” értelemmel), természetesen rászorultak a német eredetű szóra. Hogy éppen német szó váltotta fel az ősi magyart (melyet a kereszténységgel ismerős hívek talán már kissé resteltek is, másik profán értelme miatt), azt addig, míg említett, feltűnő helynévi és köznévi adataimmal alá nem támasztom, sokan csodálkozva fogják fogadni, azután azonban igen természetesnek fog látszani.

Aldozó liget a cseremiszt Kitjak faluban (Wjatka, Malmysch). Kerítés nélkül. — Tsheremisscher Opferhain. Nicht umfriedet. U. Holmberg: Die Rel. der Tsher. S. 62. Nach A. Reinholm.

A *kő*-nek szerepét magyar helynevekben Kandra is tárgyalja (M. Myth 259), említ is a néphagyományból Hont megyében (Diósjenő és Peröcsény között) „két tiszta fejez toronyalakú kőszálat (félkörben), annak közepén egy mesterséggel vésett veremmel, melybe, a sejtelem szerint az állati barmok használatlan részei vettettek, és amelyeket a nép *oltárköveknek* nevez és azokról azt vélik, hogy ott pogány őseink áldoztak.”¹⁰

kori német fogalom átvétele (Kertész M. Nyr 36:433): arm(er)mann, a dualizmus és a perzsa eredet nem időszerű többé. Az ősvallásból eddig kifejtettekkel sem egyeztethető a perzsa vallási érintkezés.

¹⁰ Hévesből a Mátra alján a *Bába kő* kőszirtet, Erdélyben *Bábakő*-vét idézi (mondáikkal), továbbá a Mátrában ilyeneket: *áldozókerek vár* (Bodony), *Fejérvő*, *Odvaskő*, *Asztagkő*, és közel hozzá *Üstökkő* (Solymosnál), *Tüzkő* (a Tarna m. Kőkútnál). A Bükk hegységben: *Aldozókő* (az apátfalvi határban), *Bálvány* (Visnyó), *Tüzenkő* (most Szarvaskő), *Imőkő* (Tárkány, némi bevésés nyomai látszanak a sziklatetőn), *Buzgókő* (Ma-

De nem is áldozatra alkalmas „oltárköveket“ kell keresnünk, mert az áldozás nem történt köveken, nem is éppen sziklákat, hanem felállított bálványokat, istenköveket, melyeknek emléke számtalan (néha már nehezebben is felismerhető) „Kő“ összetételű helyneveinkben is megmaradt, gyakran úgy, hogy az összetétel másik tagja is ősvallási vonatkozású.

De említ Kandra néhány „Isten“ összetételű helynevet is. Ezek (épúgy, mint természetesen a szláv eredetű Bálvány szó kompozitumai) szintén nem a szellemekre, hanem közvetlenül az áldozóhelyeken felállított kövekre értendők. Ilyenek: *Istenhegy* (Miskolc határában), *Istenkelete* (Szilágy-somló mellett). A Maros jobb partján *Istenszéke*, sőt valószínűen idevaló az általa említett fenti *Üstökkő* [*Istenkő*] (Solymosnál). Ezekhez az ősvallási összetételekhez sorolható még például *Istenkúti dűlő* (Császárszék), *Istenes állás* [Ács,] (mindkettő Pesty kézirat-helyneveiben, Komárom m.), *Istenkút* p. (Gömör m. Osgyán) és *Istenmezeje* (Heves m.), melyre alább visszatérek.¹¹ „Istenkő“ nevű dűlőnév bizonynyal fog még akadni jónéhány, de alább olyan rövidebb alakjukban fogjuk látni, hol a nép a helyek pogány emlékére való tekintettel a blasphémia miatt az első szótagot ehagyta. De maradhatott el ez a szótag („is“) mondatkötései, sőt hangtani okokból is. A nyelvész sohasem tévesztheti szem elől, hogy a hangtanban csak analógiákkal dolgozunk, nem szabályokkal. A jelen esetben a nyelvérzék nem kérdezte, hogy a „Stein-t“ más helyen „steen“-nek vagy „isten“-nek ejtették-e, hanem mint a gyerek, a kiejtés nehézségén gyorsan, és úgy esett túl, ahogy tudott, akár el is hagyva a szó kezdetén bajt okozó s-t: tehát „ten“, különösen ha egyéb hangtechnikai vagy esztétikai okok is ezt javasolták. A gyerek például a *scatula* szóból *iskátulát*, *skatulát*, vagy mint az

linka) stb. Bartalos közlése után (u. o.) *Aldozógát* (Békés), *Iraló-hegy* (Torna), *Esztátkő* (Borsod), *Peskő* (a tárkányi és Heves-leszi határban), *Papkő*, *Kis- és Nagyoltárkő* (a somodi kútfő nagy sziklája).

¹¹ Kandrától idézem még a *Bálvány* és *Bálványos* nevű helyeket, Komárom, Pest, Somogy, Szolnok, Doboka, Zemplén megyékből és néhány *Bálványoshegyet*; ezeket ő kereszténység előtti korúaknak tartja; ok nélkül, hiszen maga idézi I. András rendeletét: *falsos deos abrogare et simulacra demoliri* (ahol a falsos deos „isten“ helyett állhat, simulacra „kövek és bálványok“ helyett és mindkettő kövekre vonatkozik). Idézi a veszprémi apácák Szent István-kori okleveléből ezeket: *Baluankeue*, *baluankeu*; 1226-ból Tömörd határában: *tria idola lapidea pro meta posita*, stb. Kandra a fenti *Istenszékét*-t (mely a Maros jobb partján emelkedik) Vliszki Henriktől idézi (a fákra aggatott rongyok a magyar néphitben Ethn. V: 321), és hozzá e néphitet: a hegy tetején sűrű fenyvesek közt kristálytisza forrás van, melynek vize állítólag gyógyerejű. „Ki a vizet használja, ruhadarabot akaszt a fák egyikére.“ — V. sok ilyenről értesít, akárcsak a volgai pogányoknál.

ilyen szöveji mássalhangzótorlódás esetén a finnek: az első hang elhagyásával *katulyát* is csinál (ez utóbbit l. Nyr 11: 225, kátulya Nyr 36: 455). De kár is a fáradságért, hiszen bőven van rá analogikus eset is: *skadarka* > *kadarka*, *stoklas* > *toklász*. Ny. Sz. *stempel* > *tömpöly*, *stockfisch* > *tokfis* (felsorolva M. Ny 11: 293. Melich).

Fent az Isten szónak ősvallási összetételei között „*Üstökkő*”-ről feltételeztem, hogy **Istenkő*-nek alakváltozata. Ez az összetétel az e célra megvizsgálandó dűlőnevek között azért nem lesz valami gyakori (bár olyan tetszetős fogalomnak vélné az ember: „*kő*, amely istent ábrázol”), mert benne voltaképpen ugyanaz a fogalom van ismételve, ami az ősvallási eredetű helyneveknél (a kutató javára) többször is előfordul; t. i. a régi magyar kifejezés, idegen eredetű másával van mintegy magyarázva.¹² De hiányozni még sem fog. Tobán István *Sziget-Monostor* jegyzője 1864-ben Pesty Frigyes kéziratos helynévgyűjteménye számára ezt írta a község határáról: „Itt enyészik el a szomszéd község, Pócs-megyer, határában az ú. n. Királyváranál kezdődő homokbuckaláncolat, melynek itteni legmagasabb része *tenkőhegynek* neveztetik”. Itt a buckák *legmagasabb részén*, *csúcsán istenkő* volt felállítva, mely szónak ezt a hangtani vátozatát fenn fejtegettem. Még pontosabban van körülírva egy ilyen istenkő-nek a mező közepére eső elhelyezkedése a nógrádmegyei (elpusztult) *Tenkőteleke* nevében. (Csánki 1: 109 Tenkeuteluke 1332: Kár. Oklt. 1. 77, Polihna m. sorolják fel az oklevélben).¹³

De megtaláltuk a német *stað*-nek „isten” formánkívvüli átvételét („*ten*”) a *tanorok*-féle összetételek elején is, csak-hogy a mélyhangú taghoz (*orok*) hangrendileg illeszkedett alakban. Eredetileg tehát a kicsinyítő képző nélkül így kellett hangzania: *Ten-or* = „*istenor*”. A honfoglalás idejében pedig az eredeti magyar szó állott az összetétel elején: *kő-or*, és jelentette a fent bőven bemutatott körülkerített áldozó helyet, középen az istenség kövével, ahogy azt nemcsak a votják áldozóhelyről nyújtott képen látjuk, hanem a mordvinokról, cseremiszekekről, és más rokon keleti pogányokról szóló leírásokban is. A jugra népek „*tanor*”-jaihoz fent Munkácsi adataival szolgáltam. A *kő-or* formákat megtaláljuk sok száz magyar ősvallási eredetű helynévben, persze hangtanilag gyakran erősen átalakulva. A legjellemzőbbekre ráismerhetünk a sok „*Körösben* és *Kórodban*” (**Kő*-

¹² L. e jelenségről M. Niedermayer, Zeitschr. F. ON Forsch. III: 216.

¹³ A Bihar megyei *Tenke* (*Ten-ké* ~ *Tenkén* ~ *Tenke*, a helyrag elmaradásával), a Heves megyei *Tenk* (ugyanígy, csak-hogy ebből a birtokragnak vélt e is elmaradt), a Sáros megyei *Tenkesujfalu* (Cs. I: 314, 1323, 24) és más alakilag már nehezebben felismerhető helységekben is sejthető ez az összetétel.

oros, **Kő-orod*), ez utóbbiban az előtag hasonult mélyhangzásúvá: *kő-orod*. Látható, hogy ezek a helyek az atyafiságok együttes áldozóhelyeiről, tanorjairól és kövéről, mint őket legjellemzőbb vonásról nyerték nevüket. A rokon népeknek gyakorlatából ítélve, azt állíthatom, hogy a *gyulavégeken* felállított törzsi vagy nemzetségi *Kő* körül elterülő mező szükséges nagy terjedelménél fogva nem volt körülkerítve. E mezők a nép életében nemcsak a pogány századok folyamán, hanem később is, mint törzsi gyülekező helyek nagy fontossággal bírtak, és róluk a hagyomány is tud. Az Isztimér (Fejér m.) körüli magyarok nem a síkon gyülekeztek, hanem hegyen „Isztimértől délre, már Iszka-Szt. György határában van egy szőlőhegy, mely a magyarajkú szentgyörgyiek kezéből az isztimériekébe került: a szőlőhegy neve Kincses; itt a magyarok minden ősszel összegyűltek és hegygyűlést tartottak, melyet aztán az isztiméri németek is megtartottak és manapság is megtartanak; ezek vannak meg a *kindziš* és *hędje lěš* szavakban” (Hajnal Márton, Az isztiméri német nyelvjárás hangtana. Ak. 1906, 59).

Fent a hevesmegyei *Istenmezejé*-ben olyan ősvallási jellegű összetétellel találkozunk, melyen a *mező* szó valószínűleg törzsi, illetőleg nemzetségi gyülekezés helye volt (eredetileg *,*Kő-mezeje*”), tehát *gyulavég*, nem pedig közönséges tanórok. Ilyen *gyulavég* lehetett az ősrégi, tisztességteljes Sabaria-nak az áldozóhelye is: „Isten mezeje”; szellemkö a mezőn: „da ze dem *Staen am Anger*”. Hogy ez a helynév csakugyan a körülakó németiségnek jelölése volt a magyar törzsi áldozatok színhelye számára, azt máskor fogom előadni, bizonyítván, hogy a város magyar neve is: *Szombathely* e *gyulavég*-nek ugyanazoktól a németektől eredő német elnevezése.¹⁴

Megkísérlelhetem körülírni azt a pontot, melyen a magyar telepedésű ősi városnak „faluvégén”, vagyis körülbelül falain túl, az áldozati mezőtől körülvéve ennek az istenkőnek állania kellett.

Géfin Gy. egy adata szerint (V. Sz. III: 12) a régi város falának nyugatra néző részére két kapu nyílt: a *Nagykar*-és a *Kiskar*-utcai kapu. Ezeknek a régi utcáknak ma is ez a nevük, és a nagyobbik a városon kívül, a nevezett kaputól a Perint folyóig terjed, a másik rövidebb és délre fordul. Ez a városvégi üres térség a *folyóig*, lehetett az a **Kőor* (**kő-ar*, **isten-orok*, *tanorok*), mely a német szomszédságnak a

¹⁴ Schönwisner (Ant. 1791) kb. egy nézetten van az idézte Laziussal, hogy t. i. a frankok vagy a későbbi németek az (avaroktól) elhagyott erődítmények láttára „kiáltottak” volna fel így: „Stein am Anger!” Tudvalevő dolog, hogy „felkiáltásokból” nem keletkeznek helynevek, legfeljebb népetimológiák. De különben is a romokat ez esetben a sík mezőn őszszehordva kellett volna látniok!

városba jövet, különösen az áldozatok alkalmával annyira föltűnt, hogy azt „*da ze dem Staen am Anger*“-rel jelölték meg. Mikor aztán később a város arra is terjedt, a *Kar*-utcák elnevezésében fennmaradt a jelentős térségnek a neve, mint fent *Tanárok* (Somogy, uccaköz több helyen), *Tanor-kapu* (Sepsi Sz. Gy., városrész neve). A „*kor*-ban mutatkozó magánhangzóösszevonás összetételekben ritka; de a nyelvnek ezideig csaknem ismeretlen első két századában *általánosnak* fogom kimutatni; és a hangharmónia felülkerekedését régi adatokban nyomon is lehet követni, mint pl. ebben a régi hn.-ben *Keurcha* (Bács B. m. Ortway MO R. Vízr. < **Ké* + *orcsa*).

A számtalan, lényegében, mint már kitűnt, azonos út közül, mely a mondottakon kívül, a „*Kar*“-utca jelentésének bizonyítására az egész országban kinálkozik, e folyóirat olvasóinak kedvéért a *Szombathely*hez legközelebb esőt választom.

Legutóbb Schwartz Elemér (MNY 31:346) felsorolta a *felsőöri* magyar dülőneveknek az elcsatolás óta hivatalból németesített sorát, kb. 70-et. (Szomorú olvasmány.) E sorból megtanulhatjuk, hogy mily arányban adódnak majd a nép által ezer év óta helyenként még megőrzött ősvallási eredetű dülőnevek. A 70 közül kettőt ragadok ki: *Kondorok* és *Kozmorok árka* (hiv. német *Kondoräcker!* *Kozmorgra-ben!*)

Helyneveink közt gyakoriak a *Kondoros-* és *Kenderes-félék*. Ki sejtene, hogy különösen a mélyhangú névben, a fent sokszor említett *oros* van összetéve a *Kende* törzs nevével! A törzs neve azért vált szükségessé a hn. elején, mert a *Kendék* elkülönülten telepedtek meg, és a névben a többi törzsektől *eltérő* rítuszt kellett megjelölni a *felsőöri* esetben: **Kende-orok* > **Konda-orok* > *Kondorok*. A másik névben „*orok*“ elé (l. *Arak-*, *Arács-*, *Aracs-féle* deminutivumok) valószínűleg már keresztény nevű, és talán idegen anyától származó *samán-nak* a neve került: „*Kozma-orok* > *Kozmorok*; és „*árka*“ jelöli másodszor is a tanorok régi, körülkerített voltát.

Ez az összetétel megtalálható más vas- és zalamegyei helynevekben is: *Kondakor*, avval a különbséggel azonban, hogy az utótagban (-*kor*), mint „*tanorok*“ és a *Kar*-utcák esetében is, a mezőn felállított *kőistenség* is jelezve van, **Kanda-kő-or*, **kő-or*, *-kor*. Mindez tetszhetnék játéknak, véletlennek is, ha elő nem kerülne Zala megyéből: *Kondora* (Cs. 1394 *Kondra*, 1445 *Kondora*), **kende-or-a*: „*Sippenzauberstätte des Stammes Kende*“ (l. még *Pesty-nél* egy *Kondori* nevű dülő Vas megyében is), és ugyanott (Zala m.) *megegyszer* egy *Kondakor* (Cs. 1335. *Kondakw!* lehet dublet, 1430 *Kondakor*. „Ma ilyenévű dülőt Zalaapátiban találunk. Kétség-

kívül ez őrzí nevét. 1513-ban Kondakori Balázs nevű egytelkű nemes lakta“).

De a fenti, *vasmegyei Kondakor* (a mai *Hermán* táján, a Gyöngyös partján, és alig öt km-nyire Szombathelytől) 1510-ben *Condakorfalwa* al. nom. *Waydafalwa* és *Herman* maga, al. nom., *Condakorsoka* néven is előfordul (u. o.). Az előbbi: *Waydafalwa* egy kis jóakarattal dubletnek is tekinthető és ez esetben a töredékekben (nemzetségekben) telepedett törzsnek *vajdája*, *gyulája* v. *kneze* székelt volna benne. Ám ez a *dublet* nem olyan nyilvánvaló, mint lesz majd: *Knez* al. nom. *Gyulateleke*, és az összetételekben, a *Vajda*-féle, elég ritka helynevek is csak elvétve fordulnak elő jelentős, ősvallási vonatkozású utótaggal, mint pl. *Vajdakuta* (Kis-Küküllő vm.) és *Vajdaszeg* (Torda-Aranyos vm.), ezért a Gyula-féle helynevek köv. részbeli lajstromába még nem voltak felvehetők.¹⁵

Kondakorsoka, melyben „soka“ e gyula híveit tüntethetné fel (l. Pais D. MNy XII: 255, „Sok“ mint faluképző), másképp is értelmezhető: „*Konda* — *kőorsoka*“. Ez esetben a *sok* az atyafiságok számára vonatkoztatható, mint a számos *Sokor*, *Sokoró-félék*, melyek a fent jelzett ősvallási eredetű számnévi helynevek közt érdekes dubletjeikkel fontos helyet fognak elfoglalni. „Aus vielen Sippenzauberstätten bestehend“. E *Sokoró-féléket* Pais D. (MNy XXV: 20) hangtanilag alig, de lényegben annál inkább téves elemzéssel „hegyre kuporodás“-ukról (zsugorodás, tekergés) elnevezetteknek tünteti fel.

*

A régös énekek székely változatát két szomszédos falu szolgáltatta: Kénos és Lókod. Láttuk, hogy a helyneveket nem az érdekeltek adják rendesen, hanem a környezet. E szabály alól vannak kivételek, és úgy látszik, *Kénos* neve is az. Ezt a nevet maguk a Dunánúlról oda szakadt pogány magyarok adhatták a telepnek, s a név ma is talál. Sz. Udvarhelytől keletre magas kopár hegyoldal fokán, a hasonló fekvésű Lókodtól völgykatlan által elválasztva, a közeledés útjától távol, az áldott dunántúli lakóhelyek után, a rájuk váró sors valóban „kénos“ lehetett.¹⁶

*

¹⁵ A „*Kuta*“ utótag ugyan csaknem megtéveszthetetlen kritérium lehetne; lásd majd a párhuzamos *Orkuta*, *Gyulakuta*, *Aldokút*, sőt *Istenkút-féléket*.

¹⁶ A névnek a völgyben található kénos forrásoktól való származtatása ellen a szó mélyhangúsága szól; különben is a *völgyben* mutakozó *kén* után nem nevezhették el a *hegyoldalt*. *Kén* vagy *kénos* szóalak a népnyelvben ismeretlen (Szily M. Nyelvújítási Szt); ez így hangzik *kénéső* és *kénésős* (Székelyföld: kinasó). A régiségben is így, a 16. századnál korábban pedig nincs reá adat (1533). Ellenben a kódexekben „*ken*“,

DR. SIGMUND KALLÓS: Das Rätsel der Regöslieder: III. Tanórok. Steinamanger.

Auszug. Die Beweisführung geht aus der letzten Zeile des Sásder Regösliedes aus: „Gyulavégl, Faluvégl, haj regő rajta!“ „Gyula-Ende! Dorfende!, hei ich erinnere mich dessen nunmehr nur in Gestalt einer Märel!“ (vgl. V. Sz. II: 246. d. Text.).

Diese wehmütige Erinnerung an das „Dorfende“ reiht sich enge an die bereits behandelten, z. T. symbolisch besungenen Motive der Regöslieder an: eine Sehnsucht nach dem verschollenen Heidenkult, und insbesondere nach den Opfern, wie nach deren Vollstreckern: den Schamanen, und noch näher nach den heil. Opferstätten: dem „runden (umzäumten Rasen)“, zu dem (V. Sz. II: 237) die Abbildung einer wotjakischen Opferstätte, als völlig entsprechendes Pendant gegeben wurde: auch an einer Quelle liegend, und mit (an Stelle des Steingötzen) nunmehr einem „Pfahl für's Heiligenbild“ in der Mitte. Dieses fortwährend zurückkehrende Motiv des „umringten Rasens“ (kerek pázsit), vgl. die Rekonstruktion des Bucsuer Liedes im deutschen Texte, V. Sz. II: 248) findet nun in den von einander sehr verschiedenen, vielen Bedeutungen des dial. Wortes *tanórok*, *tanor* (Székler und Transdanubien) seine völlige Rechtfertigung.

Das Wort wurde bisher für slawisch gedeutet (Simonyi: *trnik* 'Distelbusch'; Asbóth: *travnik*, 'mit Rasen bedeckte Wiese'). Aus der „beinahe verwirrenden Mannigfaltigkeit der zehn Bedeutungsgruppen in dem Dialekt Wb.“ (Asbóth), greifen beide zu je einer, und Z. Szilágyi, der auch einen slawischen Ursprung ansetzt, wieder nach einer andern von diesen Bedeutungen. Von den unten aufgereihten Gruppen verfißt Simonyi die 1., Asbóth die 6. und Szilágyi die 10-te. Es sind, wie fast alle 10, von einander verschiedene Bedeutungen. Die übrigen, von authentischsten Sammlern beglaubigt, werden kühn beiseite gelassen. Und doch passen sie alle ohne Fehl in den Rahmen der oben erwähnten wotjakischen Opferstätte und umschreiben diese aufs genaueste.

1. Verschanzung oder Heckenzaun in der Nähe des Dorfes (gegen das Vieh). 2. Tor, an der Umzäumung oder Hecke eines Weingartens o. verbotenen Wiese.

3. Einsprossige Leiter zur Überschreitung eines niederen Hecken- oder Bretterzaunes, d. i. ein fushoch durchgestecktes Holz, mit an dessen beiden Enden je einem dicken Pflock als Hälter.

4. Enges Gässchen, 5. Weg zur Wiese, mit einem Tore verschlossen.

6. Auf ebenem Orte, meistens neben dem Dorfe liegendes und gewöhnlich von Bäumen umgebenes oder sonstwie umzäumtes Stück Feld z. B. Heu oder Kleewiese u. s. f. (kann auch unumringt sein).

7. Grasreicher Garten im Dorfe. 8. Umringter Weidenwald, Hain, Wäldchen. 9. Umringter Platz im Walde. 10. Feiner Wiesenrasen, Gras.

Dazu kommt noch besonders das Schlagwort: „*tanórok-leves*“ 'Kümmelsuppe'. Die Opfergerichte waren durch den an der Donau plötzlich verfeinerten, heiklen Geschmack (und auch durch treulose Manipulation der Gaben und wegen pietätloser Kritik des Gebotenen) bald als unverdaulich oder unhinzureichend geschmäht worden, wozu ich aus dem ung. Wortschatze viele andere Ausdrücke nachweisen werde.

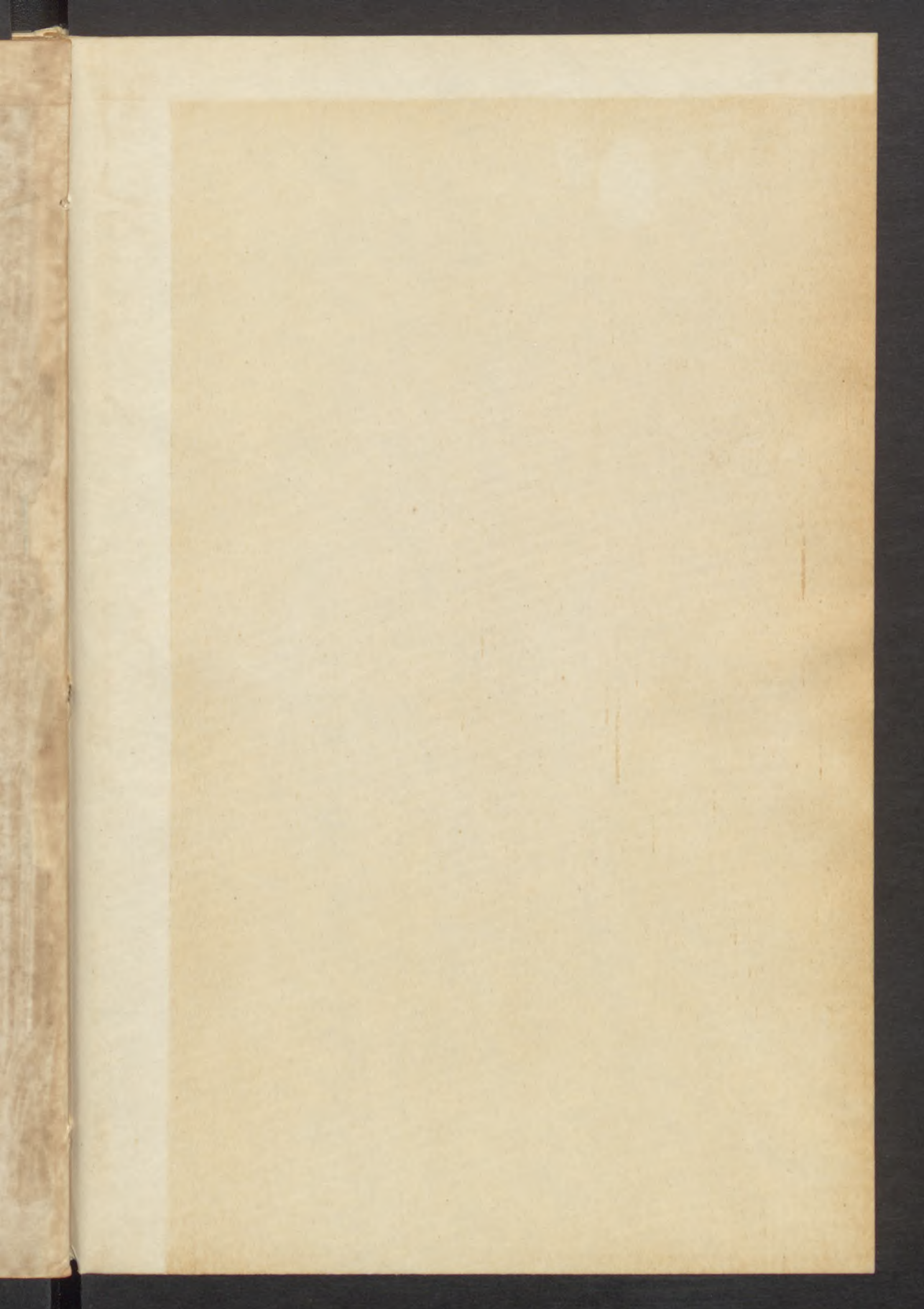
„*keen*“, *tortura*, *marter* (Magy. Jaj, II: 1603) *Kénos*. Nysz., „*dolorosus*, *peinvoll*“. M. T. Sz. Székelyföld, kizárólag: *kén*, *kénos*, *kénos*. Dr. Lányi Ernő arról értesít, hogy a falu feletti csücsnak: „*Kénositető*“-nek a nevét a falu népe így értelmezi: „*Kénos oda feljutni*“.

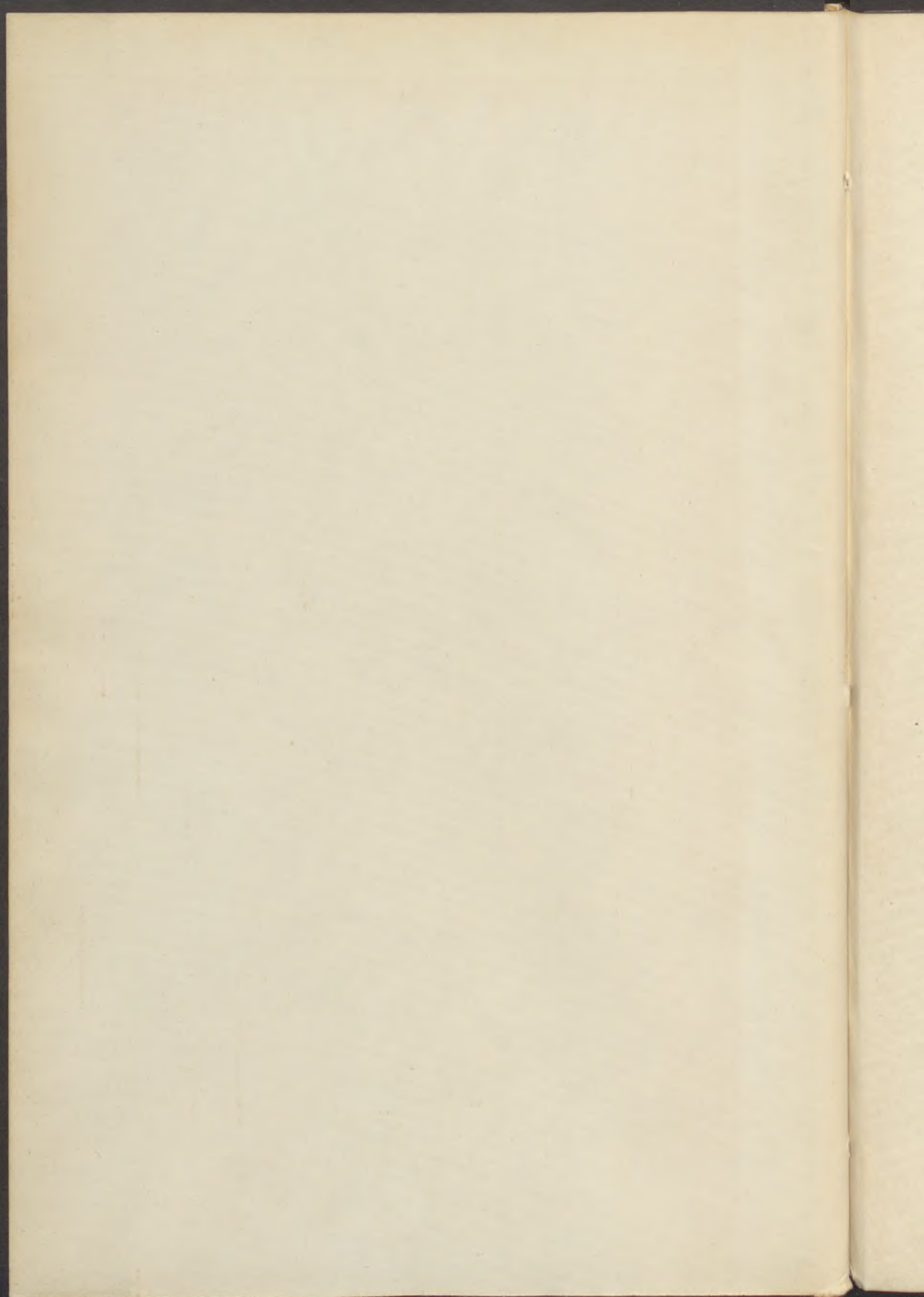
Das Wort selbst ist ein Kompositum, dessen zweites Glied: **orok**, ein Deminutivum des Stammes **or** vorstellt, mit der Bedeutung „Sippenzauberstätte“, und ist uns noch in dem Worte **oros**, **orvos**: 'Arzt' bekannt. Die ursprüngliche Bedeutung dieses Wortes: „Zauber“, in den vorhergehenden Teilen behandelt, und auch hier in einigen wichtigen Ortsnamen klargelegt, wird in Tausenden von ungarischen Ortsnamen mit packenden Übersetzungen, Dubletten und Kompositen zum Vorschein kommen. In der Ansilbe dieses „**tanorok**“ erkennen wir, durch die Vokalharmonie assimiliert, das altbayerische **staa-** (Stein), dem auch das ungarische „**Isten**“ 'Gott' entnommen ist. Es hat sich ursprünglich für ung. **Kő**-'Stein' 'Götzenbild' eingebürgert. **Kő-or** „Sittenzauberstätte mit einem Gottesbilde in Mitte der (umzäumten) Wiese“, war das Vorbild des ung. **tanorok**, und ist natürlich unzählige Male in Ortsnamen wie **Körös** (***Kő**-oros), **Kő-rod** (***Kő**-orod), **Karád** (***Kő**-ara-d) usf. erhalten. Das deutsche Wort findet sich unangetastet in dem Ortsnamen **Steinamanger** (Szombathely); entlehnt in „**Istenmezeje**“: „Anger des Steingottes“, in verkürzter Entlehnung: **Tenkő** („Stein-stein“, eigentlich: „Götzenstein“) und in dem ob. **tanorok**. Ähnlich und ganz ungarisch: **Kövesmező** „Anger mit dem Steingotte“.

Zur weiteren Beweisführung wurden ON aus der Umgebung Steinamangers gewählt. Der besagte „**Stein am Anger**“ in Szombathely befand sich, wie alle ung. Zauberstätten, am „Dorfende“, also unmittelbar anschliessend an die alten Mauern der Stadt bis zum Flusse **Perint**, wo sich noch bislang, nahe zum Zentrum der heutigen Stadt gelegen, die beiden von der Zauberstätte benannten alten Gassen erstrecken: **Grosse** und **Kleine Kargasse** (Vgl. wie in **Karád**: ***Kő**-ar = „Stein am Anger“).

Aus dem von Ungarn seit Trianon abgetrennten Felsőör brachte El. Schwartz unlängst die Flurnamen **Kondorok** und **Kozmorok árka** (ämtlich verdeutscht zu „Kondoräcker“! „Kozmorgaben“!). Hier ist wieder ein ähnliches Kompositum wie in **tanorok** (deminutiv): **orok**, nur vertritt die Silbe im Anlaute, vokalharmonisch assimiliert, den Namen eines verstreut angesiedelten Stammes: **Kende**. Dieselbe Anlautsilbe ist in den Eisenburger und Zalaer ON. als: **Kondakor** (Kondakorfalva) und **Kondakorsoka** vorhanden; das Letztere (1520. al. nom. Herman, 5 Km von Szombathely entfernt ***Kende-kő-or-soka**): „Menge der Steingott-Sippen-Zauberstätte vom Stamme Kende“; wobei „**Kor**“ wie der ob. Gassenname: „**Kar**“. Zu dem Felsőörer **Kondorok** reiht sich wieder ein Zalaer „**Kond-or-a**“: „Sippenzauberstätte des Stammes Kende.“

1911 JUN 26.

